Особиста бібліотека

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

СИСТЕМА І СТРУКТУРА СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ: ПАМ'ЯТІ АКАДЕМІКА Л.А. БУЛАХОВСЬКОГО

Збірник наукових праць

НАЦІОНАЛЬНА ПАРЛАМЕНТСЬКА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

КИЇВ
ЗНАННЯ УКРАЇНИ
2006

ББК 81.2я43
С40

Редакційна колегія:

В.І. Гончаров, канд. філол. наук, професор (відповідальний редактор);
А.М. Григораш, канд. філол. наук, доцент (відповідальний секретар);
М.Я. Брицин, докт. філол. наук, професор;
Л.П. Іванова, докт. філол. наук, професор;
Ф.О. Нікітіна, докт. філол. наук, професор;
Н.І. Озерова, докт. філол. наук, професор;
М.Я. Плющ, докт. філол. наук, професор;
О.О. Тараненко, докт. філол. наук, професор;
Л.С. Віннічук, канд. педагог. наук, доцент;
О.І. Дащенко, канд. філол. наук, доцент;
М.П. Дворжецька, канд. філол. наук, професор;
Т.І. Плужнікова, канд. філол. наук, доцент;
Т.В. Слободянюк, канд. філол. наук, доцент;
М.М. Тягунова, канд. філол. наук, доцент;
Н.В. Хруцька, канд. філол. наук, доцент.

Рецензенти:

Н.Л. Іваницька, докт. філол. наук, професор;
Є.А. Карпіловська, докт. філол. наук;
Т.Ю. Ковалевська, докт. філол. наук;
Л.М. Полюга, докт. філол. наук, професор;
О.А. Сербенська, докт. філол. наук, професор.

С40 Система і структура східнослов'янських мов: Пам'яті академіка Л.А. Булаховського: Зб. наук. праць (Редкол.: В.І. Гончаров (відп. ред.) та ін. — К.: Знання України, 2006. — 316 с. Бібліогр. в кінці ст. — Укр., рос.
ISBN 966-7201-26-0

У збірнику вміщено наукові праці докторантів, аспірантів, професорсько-викладацького складу мовознавчих кафедр Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова та інших вузів України з актуальних проблем східнослов'янського мовознавства. Тематика статей охоплює питання граматичної будови і лексичного складу східнослов'янських мов, етимології і словотвору, історії і взаємодії мов, культурології і стилістики. Об'єктом лінгвістичного аналізу виступають структурні одиниці різних рівнів мовної системи. У полі зору мовознавців питання фонетики, морфології, синтаксису, лексикології, термінології та лексикографії.

Для викладачів, аспірантів, студентів філологічних факультетів, учителів української та російської мов середніх шкіл та гімназій.

ББК 81.2я43

ISBN 966-7201-26-0

© Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2006
© Автори статей, 2006

І.В. Онищенко

ПЕРИФРАЗА ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ ОЦІННОСТІ В ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕКСТАХ

Проблема вивчення мови засобів масової інформації надзвичайно об'ємна, адже йдеться про ту сферу функціонування літературної мови, яка відображає певний рівень соціально-культурного розвитку суспільства, формує політичне мислення, громадянську позицію. Інформаційні тексти призначені впливати на свідомість читача, переконувати його, виявляти авторське ставлення до явищ і подій навколишньої дійсності. Для того, щоб обґрунтувати певну думку, довести правильність пропонованих ідей і тверджень, відстояти свою позицію, треба майстерно володіти словом, використовувати такі засоби, які сприяли б збільшенню впливу на адресата та переконували б його.

Інформаційні тексти мають власні принципи відбору й використання мовних засобів, зокрема тих, що покликані виконувати оцінну функцію. Проведений аналіз засвідчив, що в досліджуваному різновиді мовлення використовується (з різним ступенем частотності) широкий спектр лексичних засобів вираження оцінки, серед яких чільне місце посідають перифрастичні звороти. Інтенсивне використання перифрастичних одиниць в аналізованих текстах відображає мовні уподобання суспільства, яке прагне в цих лексемах віднайти засоби адекватної номінації явищ.

Перифраза є ефективним засобом конденсації думки та вираження безпосереднього ставлення журналіста до змісту висловлювання. Лінгвістичні розвідки вітчизняних та зарубіжних мовознавців були спрямовані на різнобічне вивчення аспектів перифрази: визначення лінгвістичного статусу перифрази в системі номінативних і стилістичних засобів мови (Д. Вовчок [3], О. Кожин [6], А. Юрченко [16] та ін.); перифраза як функціонально-семантична одиниця мови (І. Кобилянський [5], Л. Синельникова [13] та ін.); структурно-граматичні особливості перифраз (М. Коломієць [9], Є. Регушевський [12] та ін.); особливості функціонування перифрастичних зворотів у текстах певного функціонального призначення (Г. Євсєєва [4], С. Комарова [10], І. Соколова [14] та ін.). Проте, незважаючи на пильну увагу до перифрази як мовної категорії, проблема аналізу перифрастичних зворотів як засобу вираження оцінності в текстах ЗМІ остаточно не вивчена.

Мета нашої статті полягає у з'ясуванні особливостей функціонування перифрази як засобу вираження оцінності в інформаційних текстах.

Джерельною базою дослідження послужили інформаційні матеріали українських газет, журналів («Нація і держава», «Політика і культура», «Україна молода», «Шлях перемоги» та ін.) та телепередач («Проте», «Свідок», «Спорт», «Факти. Підсумки дня» та ін.) за останні п'ять років.

Поняття перифрази тлумачиться неоднозначно, що пов'язане як з явищем категорійної багатозначності, яке має місце в багатьох випадках уживання мовних термінів, так і з традицією вивчення перифрази, яка склалася у вітчизняній лінгвістичній науці.

У сучасному мовознавстві перифраза кваліфікується як описове образно-переносне найменування, що має метафоричний або метонімічний характер і несе в собі певну емоційну оцінку [15, с. 435]. Перифраза є й засобом передачі комунікативно-прагматичної інформації, що в остаточному підсумку допомагає реалізувати головну мету інформаційного тексту — вплив на широку аудиторію.

Як правило, в основі перифрастичних зворотів лежить підкреслення якоїсь характерної риси, яскравої видільної ознаки особи, явища, предмета, що сприяє

їх легкому розумінні й розшифровці. Важливу роль тут відіграгає й контекст, який також допомагає розкрити зміст висловленого. У функціональному плані розрізняють два види перифраз: 1) загальномовні; 2) індивідуально-авторські, ситуативні.

Мова засобів масової інформації кін. XX — поч. XXI ст. надзвичайно багата на перифрастичні звороти логічного характеру, «зв'язок між компонентами яких ілюструє реальну характеристику денотата, реальний зв'язок між предметами дійсності, явищами та їх ознаками» [11, с. 160]. Це насамперед імена відомих політичних і громадських діячів, представників різних сфер суспільного життя, більшість з яких стали загальномовними перифразами. В основі цих найменувань лежить характер діяльності особи, її посада, належність до певної політичної партії. Так, Президента України називають ***батьком нації, гарантом Конституції, гарантом конституційних свобод***, лідера «БЮТ» Ю. Тимошенко — ***газовою леді, леді Ю., українською Жанною Д'Арк,*** лідера СДПУ(о) В.Медведчука — ***лицарем троянди,*** М.Тетчер — ***залізною леді***, Президента СРСР М. Горбачова — ***архітектором перебудови*** та ін. Наприклад: *Представники української влади забули, в якій державі вони живуть, а* ***гарант Конституції*** *(в якій записано, що українська — це державна мова) часто-густо розмовляє мовою чужої держави* (Шлях перемоги. — 20-26.03.2003. — №13. — С. 13); *Словом, йому як справжньому* ***батькові нації*** *є про кого дбати* (Україна молода. — 16.11.2004. — №215. — С. 3); *Чутки про тісну співпрацю* ***леді Ю****. та соціалістів активізувались після недавніх довиборів у ВР* (Політика і культура. — 1-7.08.2000. — №27. — С. 9); *Це не єдине підтвердження, що «****лицар троянди****» приміряє на себе президентські обладунки* (Шлях перемоги. — 27.03-2.04.2003. — №14. — С. 14) та ін.

Перифраза допомагає більш повно передати читачу об'єкт опису, виразніше показати ставлення автора до визначених явищ життя. В інформаційних текстах у великій кількості засвідчено перифрази на позначення назв професій і видів діяльності людини: боксер — ***майстер шкіряної рукавички***, шахтар — ***справжній богатир підземних горизонтів***, художник — ***майстер пензля,*** учитель — ***архітектор душі дитини***, актор — ***володар сцени***, журналіст — ***майстер слова, пера і диктофона***, телефоніст — ***чародій зв'язку*** та ін. Наприклад: *На щастя,* ***майстер шкіряної рукавички*** *недовго нудьгував: на початку серпня він отримав цікаву пропозицію від Дона Кінга* (Спорт. — 25.09.2005); *Привітати* ***справжніх богатирів підземних горизонтів*** *зі святом приїхав губернатор області* (Проте. — 10.11.2003); ***Майстер пензля*** *охоче погодився надати нам інтерв'ю* (Факти. Підсумки дня. — 2.12.2003) та ін.

Перифраза у журналістському творі — це не лише засіб логічного уточнення мовленого, а й засіб експресивної та образної характеристики. Зібраний нами фактичний матеріал фіксує доволі значну кількість перифраз на позначення імен діячів спорту та назв спортивних команд. Так, футболіста іспанського клубу «Реал» Роналдо називають ***Зубастиком***, футболіста іспанського клубу «Барселона» Едгара Давідса — ***Бульдогом,*** плавчиху Яну Клочкову — ***золотою рибкою,*** боксера Віталія Кличка — ***Доктором Нокаутом,*** боксера Семюеля Пітера — ***Нігерійським жахом,*** боксера Бернарда Хопкінса — ***Палачем,*** боксера Майка Тайсона — ***Залізним Майком*** та ін. Наприклад: *Для цього тренер навіть кинув у бій Роналдо, який ледь відновився після травми, і* ***Зубастик*** *свій гол забив* (Україна молода. — 26.03.2004. — №56. — С. 15); *Після медогляду «****Бульдога****» в столиці Каталонії очікувалося підписання контракту до кінця цього сезону* (Україна молода. — 13.01.2004. — №4. — С. 15); *Як з'ясувалося, наша «****Золота рибка****» чудово почувається й у тропічних водах, що й довела, залишивши позаду на дистанціях 200 м комплексом і на спині всіх суперниць*

у перший день змагань (Україна молода. — 10.02.2004. — №24. — С. 14); *Але* ***Нігерійський жах*** *не завжди може оцінити свої можливості* (Спорт. — 25.09.2005) та ін. Перифрази роблять інформаційний текст більш виразним, дієвим та цілеспрямованим.

У текстах інформації активно функціонують перифрази, в основі яких лежать назви футбольних команд. Так, за футбольною командою «Вулвергемптон» (Англія) закріпилася назва ***вовки***, «Кельн» (Німеччина) — ***козли***, «Колізерслаутерн» (Німеччина) — ***червоні чорти***, «Манчестер Юнайтед» (Англія) — ***червоні дияволи*** та ін. Наприклад: *Українець Олег Лужний вийшов на заміну в складі «Вульвергемптона» одразу по перерві, що не врятувало* ***«вовків»*** *від чергової поразки* (Україна молода. — 13.01.2004. — №4. — С. 15); *Минулої суботи* ***«козли»*** *зіграли внічию, при цьому наш Андрій Воронін усе ще в лазареті* (Україна молода. — 23.03.2004. — №53. — С. 15); *Український форвард «Кельна» Андрій Воронін уже не відіграв навіть повного матчу — розчароване керівництво команди замінило його на 68-й хвилині, коли* ***«вовки»*** *у поєдинку з* ***«козлами»*** *вели перед — 1 : 0* (Україна молода. — 10.03.2004. — №44. — С. 15); *Усе вирішив єдиний гол, забитий у першому таймі чеським нападаючим* ***«червоних чортів»*** *Вратиславом Лонвенцем, хоча «Кайзер» міг відзначитися взяттям воріт ще кілька разів* (Україна молода. — 10.02.2004. — №4. — С. 15); *Вже на її* (гри — І.О.) *початку неперевершений Луїш Фігу подарував уболівальникам футбольний шедевр у вигляді гола у ворота* ***«червоних дияволів»*** (Шлях перемоги. — 10-16.04.2003. — №16. — С. 16); ***«Червоні дияволи»*** *грали не основним складом* (Шлях перемоги. — 20-26.03.2003. — №13. — С. 16). Перифрази ***вовки***, ***козли***, ***червоні чорти***, ***червоні дияволи*** не просто вказують на назви футбольних команд, а й дають їм образну характеристику й оцінку.

Перифраза набуває особливої виразності й образності в тих випадках, коли до її складу вводяться слова-компоненти, що мають різне стильове забарвлення і належать до різних сфер спілкування людей. Чим віддаленіші ці сфери, тим контрастніші ці стилістичні колорити, тим яскравішою, вражаючою буде створена одиниця [2, с. 76], тому що «стилістичний ефект часто досягається завдяки порушенню законів логіки» [1, с. 22]. Ось деякі з перифрастичних зворотів такого типу, зафіксовані нами у досліджуваних текстах: ***монастир за дротом*** — тюрма, ***лицар підпільного промислу*** –продавець наркотиків, ***мисливець за пляшкою*** — п'яниця, ***продавець смерті*** — торговець зброєю та ін. Наприклад: *Вжитими заходами розшуку крадія було затримано, дещо із викраденого вже вилучено. На зловмисника чекає* ***монастир за дротом*** (Свідок. — 13.12.2005); *У* ***лицаря підпільного промислу*** *вилучено десять мілілітрів важкого наркотику «вінт», який призначався на продаж* (Свідок. — 16.11.2005); *Близько 23 години* ***мисливець за пляшкою*** *проник у кіоск і виніс з нього ящик біленької* (Свідок. — 09.02.2006) та ін.

Вивчення стилістики перифрази дає можливості для її аналізу не тільки як засобу номінації чи логічного уточнення мовленого, передачі різноманітних емоційних відтінків, але й індивідуально-авторського світосприймання дійсності та її оцінки.

В інформаційних текстах індивідуально-авторські перифрази є високоефективними мовними засобами реалізації впливу з метою сформувати оцінне ставлення до зображуваних подій і явищ. Ці одиниці завжди супроводжуються оказіональною експресією, «мовленнєвою інтенсифікацією виразності неузуальної одиниці, що проявляється в певній ситуації, в певному лінгвістичному контексті» і «яка виникає в результаті функціонально-ситуативної обумовленості

та структурно-семантичного оновлення мовного знака, у результаті авторської мовотворчості та індивідуально-асоціативного сприйняття неузуальних одиниць» [7, с. 39]. А відтак оказіональні описові звороти, як і оказіональні явища взагалі, зберігають свою новизну незалежно від реального часу їх утворення, характеризуються індивідуальністю (мають конкретного автора) та оригінальністю (відображають авторське світобачення).

Основу оказіональних перифрастичних зворотів становить творча фантазія митця, яка створює суб'єктивний образ об'єктивного фрагмента картини світу. Для опису добираються найбільш характерні та істотні ознаки певного предмета, явища, особи, що дозволяє бачити зображуване в новому ракурсі і виявляє емоційне ставлення мовця до зображуваного. Наприклад: *Черкащина у першому турі виборів висловилася за демократичні зміни, адже ніхто не хоче жити в суспільстві, де* ***«старший із Донецька»*** *виписує правила, як треба жити* (Україна молода. — 16.11.2004. — №215. — С. 3), пор.: В. Янукович → ***старший із Донецька***; *Не те, щоб* ***голопупа поп-принцеса*** *була не сексапільною, просто якось важко уявити дівчину, котра постійно позиціонує себе як підлітка, у ролі секс-бомби для всіх континентів* (Україна молода. — 16.11.2004. — №215. — С. 3), пор.: Брітні Спірз → ***голопупа поп-принцеса***. Індивідуально-авторські перифрази ***старший із Донецька, голопупа поп-принцеса*** журналісти використовують з метою дати негативної оцінки вказаним особам, а відтак надати контекстам експресивно-емоційного ефекту.

Індивідуально-авторські перифрази вирізняються смисловим та емоційним навантаженням, характерним лише для конкретної описуваної ситуації, їх семантика є контекстуально зумовленою, а тому вони функціонують як випадкові оказіональні утворення. Наприклад: *Під час допиту* ***веселі гості витверезника*** *відмовлялися від скоєних дій* (Свідок. — 16.03.2006), *пор.:* п'яниці → ***веселі гості витверезника***; *Але на зауваження працівників закладу «****Мадонна під мухою****» не звернула уваги* (Свідок. — 10.01.2006), *пор.:* п'яна жінка → ***Мадонна під мухою***; *Слідство встановило, що саме цей* ***немудрений кулінарний витвір*** *став причиною отруєння жінки* (Свідок. — 08.12.2005), *пор.:* хот-дог → ***немудрений кулінарний витвір***. В основі індивідуально-авторських описових зворотів ***веселі гості витверезника, Мадонна під мухою, немудрений кулінарний витвір*** лежить прагнення журналіста дати образний опис предметів та явищ об'єктивної дійсності, а й відтак надати контекстам експресивно-емоційного ефекту. Глибина висловленої думки набагато більша, ніж просто сума лексичних значень слів, що входять до складу кожного оказіонального перифрастичного звороту. Використання таких мовних зворотів розраховане на добре мовне чуття читача або слухача. Стилістична привабливість цих висловів пояснюється тим, що вони дають змогу домислити недоказане і насолодитися своєю лінгвальною ерудицією.

У контекстах *Але оскільки давнього опонента пана Хмари ... давно вже в Києві немає, то ювілейного побиття* ***«головного двірника Хрещатика»*** *не сталося* (Політика і культура. — 18-24.12.2001. — №47. — С. 16), пор.: І. Хмара → ***головний двірник Хрещатика***; *Конституційний суд ще не виніс свого вердикту, але дивовижно «гнучкі» юристи, напевно, вихованці всім нам відомого «адвоката» і* ***«ліпшого друга» українських футболістів****, уже заявили, що Кучма є в Україні президентом вперше* (Нація і держава. — 9.12.2003. — №9. — С. 2), пор.: Г. Суркіс → ***«ліпший друг» українських футболістів***, оказіональні перифрази ***головний двірник Хрещатика, «ліпший друг» українських футболістів*** використовуються з метою досягнення іронічного ефекту. Подібні описові звороти «створюють додаткову динаміку

в сприйнятті будь-якого факту, загострюють на ньому увагу, служать засобом авторської оцінки» [8, с. 110]. Використання індивідуально-авторських перифраз виявляють майстерність автора в досягненні максимальної образно-експресивної насиченості, виразності та лаконізму мови.

Отже, журналісти використовують перифрази не лише для образного зображення дійсності, а й як засіб протиставлення стандарту, засіб відволікання й затримки уваги читача або слухача. Функціонування перифрастичних зворотів у досліджуваних текстах пов'язано з їх жанровими особливостями й комунікативно-прагматичними завданнями. Більш частотні перифрази в таких жанрах, як аналітична інформація й коментар; у жанрах хроніки, передової статті, замітки частотність використання перифраз низька, це здебільшого загальномовні описові звороти. Перифрастичні описові звороти роблять журналістський текст цікавим, дотепним, що полегшує сприймання матеріалу, його розуміння, дозволяє якнайточніше передати думку, певні почуття, авторське бачення світу, надати зображуваним подіям і явищам відповідної оцінки. Перифраза — це результат індивідуального, образного бачення світу, оригінального й глибокого мислення журналіста, і розуміння її змісту залежить від інтелектуальних здібностей, особистого досвіду, широти світогляду того, хто сприймає описове найменування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Торжество или подобие? // Проблемы структурной лингвистики. — М.: Наука, 1983. — С. 3-22.
2. Вакуров В.Н. Стилистика газетних жанров. — М.: Высш. шк., 1978. — 183 с.
3. Вовчок Д.П. Типы и функции словосочетаний метафорического характера в современной газете: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — М., 1974. — 17 с.
4. Євсєєва Г.П. Вивчення перифрази в системі стилістичних засобів мови (на матеріалі українських газет) // Вісник Дніпропетровського університету. Мовознавство. — Вип. 4. — Дніпропетровськ, 1999. — С. 58-62.
5. Кобылянский И.Ю. Перифраз как функционально-семантическая единица речи (на материале современной украинской советской прозы, поэзии и публицистики): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — Ужгород, 1986. — 18 с.
6. Кожин А.Н. Перифраз как стилистическое средство публицистической речи // Ученые записки МГПИ им. Н.Крупской. — М., 1964. — Т. 148. — Вып. 10. — С. 49-65.
7. Колоїз Ж.В. Оказіональні синтаксичні деривати (на матеріалі атрибутивних словосполучень) // Вісник ХНУ. Серія філологія. — 2002. — Вип. 34. — №538. — С. 108-114.
8. Колоїз Ж.В., Малюга Н.М. Каламбур як засіб забезпечення оказіональної експресії // Науковий вісник Чернівецького ун-ту. Слов'янська філологія. — Чернівці, 2001. — Вип. 119. — С. 38-44.
9. Коломієць М.П. Перифрази в сучасній українській мові // Дослідження з граматики і грамативної стилістики української мови. — Дніпропетровськ, 1984. — 117 с.
10. Комарова С.И. Функционирование перифраз в эпистолярном стиле второй половины XVIII века: Дис. ... канд. филол. наук. — Днепропетровск, 1998. — 210 с.
11. Макаренко Є.А. Синонімічні функції перифрастичних конструкцій у газетному тексті // Журналістика: преса, телебачення, радіо. — К., 1989. — Вип. 21. — С. 159-166.
12. Регушевський Є.С. Перифрази в українській мові // Укр. мова і літ. в шк. — 1984. — №4. — С. 41-42.
13. Синельникова Л.Н. К вопросу о сущности перифразы как функционально-семантической единицы речи // Вопросы грамматического строя современного русского языка. — М.: Изд-во МГПИ им. В.И. Ленина, 1972. — С. 255-261.
14. Соколова І.О. Перифрази у рекламному заголовку // Культура слова. — Вип. 27. — К.: Наук. думка, 1984. — С. 31-38.
15. Українська мова: Енцикл. / Редкол.: В.М.Русанівський, О.О.Тараненко та ін. — К.: Укр. енцикл., 2000. — 740 с.
16. Юрченко О.С. Фразеологічні перифрази української літературної мови: Навчальний посібник. — Харків: Вид-во ХДУ, 1983. — Ч.1. — 119 с.